
EL LÈXIC CATALÀ DEL SEGLE XIX: ELS HISPANISMES DEL LABÈRNIA

THE CATALAN LEXICON IN THE XIX CENTURY: THE HISPANISMS IN THE LABÈRNIA DICTIONARY

GABRIEL BIBILONI
Universitat de les Illes Balears
gabriel.bibiloni@uib.cat

Resum: Aquest article es proposa d'inventariar i analitzar els hispanismes registrats en el diccionari Labèrnia que posteriorment foren exclosos del català normatiu codificat per Pompeu Fabra. Considerant que el diccionari de Labèrnia és el més important dels que es feren abans de l'esmentada codificació i que fou el diccionari de referència de la societat culta catalana del segle XIX, l'anàlisi d'aquests hispanismes ens permet d'entendre les concepcions del lèxic català que tenia aquella societat i el canvi revolucionari que representa l'acció codificadora i depuradora de Fabra.

Paraules clau: català, interferència, hispanisme, codificació, Pompeu Fabra.

Abstract: The purpose of this article is to make the inventory and analysis of the hispanisms incorporated in the dictionary of Pere Labernia which were later excluded of the standard Catalan codified by Pompeu Fabra. Considering that the Labernia dictionary is the most important of those made before the referred codification and that it was the dictionary of reference for the educated Catalan society of the XIX century, the analysis of these hispanisms allows us to understand the conception about the Catalan lexicon in that society and the revolutionary change that the codifying action of Pompeu Fabra represents.

Key words: Catalan, interference, hispanism, codification, Pompeu Fabra.

El *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina*, de Pere Labèrnia, és considerat el millor diccionari català del segle XIX, tot i que la seva qualitat és molt lluny de la dels diccionaris actuals. A diferència de la major part de peces de la lexicografia catalana d'aquell segle i dels precedents, no havia estat escrit per a ensenyar el llatí o l'espanyol, sinó per a ser instrument de fixació i regulació del català. Per aquest fet i per la seva relativa qualitat fou obra de referència per als escriptors i la societat catalana culta del segle XIX. En aquest article posarem la nostra atenció en el tractament que aquest diccionari cabdal fa dels hispanismes.¹ Aquests són generalment acceptats i incorporats a l'obra, en tant que considerats com a elements normals d'un conjunt lèxic constituït per tot allò que, d'una manera general, la gent diu i escriu. El coneixement rigorós del fenomen de la interferència lèxica no s'iniciaria fins a la centúria següent. Per això el Labèrnia és una plasmació del lèxic català usat en la llengua culta del segle XIX. I la comparació d'aquest lèxic amb el que sorgí de la codificació fabriana permet de copsar la magnitud i el caràcter revolucionari de l'obra del genial lingüista codificador del català modern.

1. L'AUTOR

Nascut a Traiguera (Baix Camp) el 1802, Pere Labèrnia i Esteller passà la major part de la vida al Principat. Estudià al seminari de Tortosa i després al de Barcelona. En aquest fou professor d'humanitats a partir de 1828. A vint anys, aproximadament, començà a sentir inquietuds per les llengües i es posà a fer recerca estudiant les principals obres gramaticals i lexicogràfiques catalanes, espanyoles i llatines. El 1836 fou nomenat membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que li auspicià el diccionari. A més d'aquest, publicà la versió inversa, *Diccionario de la lengua castellana con las correspondencias catalana y latina* (1844-48, amb dues noves edicions entre 1861 i 1867), *Ortografía de la lengua castellana* (1849) i *Gramática latina* (1852). Deixà també alguns treballs inèdits, com *Observaciones acerca del estilo y diversos géneros y también sobre el lenguaje trópico y figurado*, el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia. Morí a Barcelona el 1860.

1. Fem servir en aquest treball el terme *hispanisme* i no el més habitual *castellanisme*, per coherència amb el nom que donam a la llengua d'on procedeixen els manlleus (*espanyol*) i per coherència amb l'ús internacional, en què es fa servir el terme *hispanisme*. El mateix *Diccionari general de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans defineix *hispanisme* com a «1 Idiòtisme particular de la llengua castellana 2. Mot o gir d'aquesta llengua usat en una altra llengua».

2. EL CONTEXT

La cultura a Catalunya en els segles XVIII i XIX està marcada per una institució cabdal com és la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Fou creada el 1729, sense nom, en certa manera com a continuació de l'Acadèmia dels Desconfiats (1700-1714), desapareguda per la seva adhesió a Carles d'Àustria. El 1752 es convertí en reial i adoptà el nom definitiu, després d'aconseguir la protecció de Ferran VI, no exempta de dificultats. Acollí els més eminents intel·lectuals de l'època i tingué per vocació principal la d'estudiar exhaustivament i rigorosament la història de Catalunya.

Tanmateix, el referent de la Reial Acadèmia Espanyola, i el més remot de l'Acadèmia Francesa, estigueren presents en tot moment en els promotors i els acadèmics de la catalana. El *Diccionario de autoridades* (1726-1739), la primera gran realització de la institució espanyola, havia de despertar en els acadèmics catalans el desig d'emprendre una obra de les mateixes característiques. Amb tot, cal no perdre de vista el context català, marcat per la política uniformitzadora dels Borbons i el fet que la intel·lectualitat catalana majorment s'adhereix al projecte de l'Estat liberal modern, l'element vertebrador del qual, o el més important, serà l'espanyol com a llengua nacional. No havent-hi un projecte de construir una llengua nacional catalana, la tasca acadèmica respecte de la llengua hauria de ser força diferent. L'Acadèmia tingué l'espanyol com a llengua de treball i alhora impulsà una certa regularització del català, tot i que les intencions no passaven de conservar una llengua per a funcions marcadament subalternes. Malgrat tot, l'Acadèmia va fer una funció reguladora del català, treballant per a la fixació de l'ortografia, la gramàtica i el lèxic, i fou el punt de partida d'un model de llengua divuitesc que, precisament, ha estat anomenat *català acadèmic* (Segarra 1985).

El 1769, el mateix any de la promulgació de la cèdula de Carles III impositiva de l'espanyol a l'ensenyament, el bisbe de Barcelona, el valencià Josep Climent (1706-1781) encarregà a l'Acadèmia de Bones Lletres —l'única institució que podia fer-ho— la redacció d'un diccionari català-castellà-llatí, però, tot havent-hi una intenció de recollir el lèxic antic per a explicar-lo, la finalitat principal era la difusió de l'espanyol, tasca a la qual es dedicà Climent sense dubtar (Colón-Soberanas 1986: 127).

El diccionari auspiciat pel bisbe Climent no arribà a bon port, ni tampoc altres projectes de diccionari, com el de Fèlix de Prats, baró de Sarraí, o el de Josep de Vega, tots dos concebuts per a conservar el coneixement d'una llengua antiga vista com un tresor amagat, si bé també es parla de «purificar» el català del dia. Però aquest fracàs es compensà amb el fet que, en una esfera més privada, la feina intensa de l'eclésiàstic i acadèmic Fèlix Amat (1750-1824), d'arreplega de materials lexicogràfics en documents

antics, es materialitzà en el *Diccionario catalán-castellano-latino* (1803-1805), editat pels també acadèmics Josep Belvitges, Joaquim Esteve i Antoni Juglà.

Superant de molt els dos diccionaris principals del segle XVII, el de Pere Torra (1640) i el de Joan Lacavalleria (1696), que tenien per objecte l'ensenyament del llatí, el de Fèlix Amat és el primer diccionari que aspira a recollir tot el lèxic català i amb definicions escaients (Colón-Soberanas 1986: 143). És un diccionari descriptiu de la llengua contemporània, amb la incorporació de mots de la llengua antiga i amb el propòsit complementari —inevitable en el seu context— de facilitar les equivalències en espanyol. El diccionari de la pre-Renaixença, com ha estat anomenat.

3. EL DICCIONARI LABÈRNIA

Segons diu l'autor en el pròleg i en la dedicatòria que fa a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, hi començà a treballar quan tenia 18 anys (1820 o 1821) i l'acabà el 1839, després de dedicar-li divuit anys de feina.

Tal com diu també el mateix Labèrnia, les fonts en què treballà són la versió catalana de Gabriel Busa del *Dictionarium latinum-hispanum et hispanum-latinum*, el *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou (1575), el *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium* de Pere Torra (1640), el *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria (1696), el *Diccionario catalán-castellano-latino* de Josep Belvitges, Joaquim Esteve i Antoni Juglà (1803-1805) i el diccionari en dos volums (acabat el 1818) que deixà inèdit el franciscà Albert Vidal.

Segons s'afirma en el pròleg, l'obra pretén fixar «la pura y genuina ortografia y pronunciació de l'idioma catalá», un idioma que, segons Labèrnia, es trobava en un lamentable estat d'«abjecció y descuyt», davant el qual ell vol treballar per a recuperar el seu antic prestigi i esplendor. Això no lleva que el lexicògraf declari obertament la seva adhesió a l'espanyol, qualificada com a «llengua nacional» que «tan ventatjósament se ha generalisat entre nosaltres des de que formam part de la gran familia espanyola». És, doncs, una obra reguladora però alhora és un reflex del català culte escrit en el seu temps.

El diccionari de Labèrnia s'imprimí el 1839 (el primer volum) i el 1840 (el segon volum), a l'Estampa dels Hereus de la Vda. Pla, a Barcelona. Una segona edició, ja difunt l'autor, es publicà per Espasa Germans Editors els anys 1864-1865. Aquesta edició, sobre la qual hem treballat per a aquest article, portava a la portada l'afegit «considerablement aumentat y corretgit per una societat de literats, cultivadors de la llengua catalana», encapçalada per Robert Robert. Aquesta societat hi introduí

l'ortografia d'Antoni de Bofarull i Adolf Blanch (Bofarull 1864; Bofarull-Blanch 1867), la més prestigiosa i la més seguida per la societat catalana culta abans de les normes ortogràfiques de 1913. Encara se'n féu una tercera edició els anys 1888-1892, per Espasa i Companyia, Editors, il·lustrada per Apel·les Mestres i augmentada per una Societat de Literats Catalans sota la direcció d'Ignasi Ferrer i Carrió. I, tot i ja no figurar-hi el nom de Labèrnia, el diccionari fou reeditat diverses vegades per l'editorial Salvat, fins al 1936, amb els noms de *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana* i, aprovada l'ortografia de l'Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana amb la correspondència castellana*.

La versió inversa —el diccionari espanyol-català— fou publicada els anys 1844 i 1848 (primer i segon volum, respectivament), amb el nom de *Diccionario de la lengua castellana con las correspondencias catalana y latina* (Josep Maria de Grau, impressor). Se'n va fer una altra edició els anys 1861 i 1867, i encara una altra, amb el títol *Novísimo diccionario de la lengua castellana con la correspondencia catalana* (germans Espasa, 1866-67), amb retocs fets per Una Societat Literària.

Tot aquest seguit d'edicions mostren el bon acolliment que va tenir el diccionari de Labèrnia, que va ser el diccionari de referència i pràcticament l'únic que gaudí de prestigi i autoritat fins a la publicació del diccionari de Pompeu Fabra (Colón-Soberanas 1986: 153). És, doncs, una peça fonamental per a la conformació del català culte del segle XIX.

4. EL CONEIXEMENT I LA CONSCIÈNCIA DE LA INTERFERÈNCIA DE L'ESpanyOL

Un dels capítols interessants i encara per explorar a fons —malgrat aportacions importants com les de Solà (1977) i Colón-Soberanas (1986)— és la consciència de la interferència de l'espanyol sobre el català que tenien els nostres avantpassats entre els segles XVI i XIX, segles en què es produí més o menys intensament aquesta interferència. Per a iniciar aquesta aproximació al tema podríem mirar l'ús de les paraules *barbarisme* i *castellanisme* durant els segles esmentats. *Barbarisme* és un mot antic, documentat per primera vegada en català, segons Coromines (*DECat*, s. v. *bàrbar*) en el *Torsimany* de Lluís d'Averçó (final del segle XIV). I fou usat regularment a través del temps, però cal dir que amb un significat de «vici en el parlar», sense que aquest vici hagi de consistir necessàriament en un fet d'interferència. «Vici en lo parlar» és la definició que en dóna Lacavalleria (Lacavalleria 1696), la mateixa definició («vici en el parlar») que es troba en el diccionari de Fèlix Amat (Belvitges, Esteve i Juglà 1803-

1805). El nostre Labèrnia defineix el mot com a «vici contra la puresa del llenguatge», sense que tampoc resti clar què cal entendre per tal puresa.

D'altra banda, *castellanisme* és una paraula força moderna. Cercant la primera documentació en el *DECat* de Coromines, ens hem trobat amb el fet sorprenent que tal paraula no figura en el monumental diccionari, igual que tampoc no hi hem trobat el substantiu *castellà*, nom usual de la llengua espanyola. En el Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana, la primera documentació és de 1883 i correspon a un text d'Antoni de Bofarull. Al diccionari de Labèrnia no hi apareix, doncs, l'entrada *castellanisme*, encara que sí les entrades *castellanada* (definida, curiosament, com a «l'acció de parlar mal lo castellà») i *castellanisar* («Fér castellana alguna cosa ó que semble castellana; y així dihém: ¿no sé perque s'han de castellanisar los noms catalans?»). Més avall continuarem amb la visió de la interferència de Labèrnia.

Les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, de Bernat Fenollar i Jeroni Pau, carreguen contra un gran nombre de «barbarismes», consistents en arcaïsmes, neologismes, vulgarismes i dialectalismes —segons el punt de vista dels autors—, però no estrangerismes, cosa comprensible si tenim en compte que en el moment en què foren escrites (1487) no havia començat de manera intensa la interferència de l'espanyol. Les obres lexicogràfiques del segle XVI —Pou (1575)— i del XVII —Font (1637), Torra (1640) i Lacavalleria (1696)—, essent obres destinades a l'ensenyament del llatí, òbviament tampoc no presten gaire atenció al fenomen de la interferència de la llengua veïna.

Josep Ullastra (1690-1762) a la seva *Grammática catalana embellida ab dos orthographias* (1743) dedica un capítol als «Vicis que s'han d'evitár per a pronunciar i escriurer perfetamént la Llengua Cathalana». Per a Ullastra, el concepte de barbarisme s'identifica també com a vici de llengua en general, i considera com a tals barbarismes coses com fer els plurals femenins en *-es* (*dones, cases*), usar l'auxiliar ésser en lloc de *haver*, fer la concordança del participi (*han portada la carta*), el perfet perifràstic, les partícules pre-nominatives *en* i *na* i alguns altres fenòmens. Però també és barbarisme —i ara això és d'interès per al nostre propòsit— l'ús d'un mot estranger, com *quitar* en lloc de *llevar*, tret del cas en què manqui una paraula equivalent en català, cosa que ocorre, segons ell, pel que fa a paraules com *luego* i *pues* (Solà 1977: 21).

Carles Ros (1703-1773), notari valencià afeccionat a la lexicografia, és el primer, que sapiguem, a fer una llista d'hispanismes. Al *Diccionario valenciano-castellano* (1764) aporta, en la nota xxv (pàgines 333 i 334), una petita llista de 42 hispanismes, la major part veritables hispanismes, però amb alguna confusió, com la de considerar incorrectes *desde* o *novela*, que proposa de substituir per *dende* i *rondalla*. D'altra banda, proposa de substituir *alivio* per *allivi*, *espuela* per *espola* i *rodeo* per *rodeu*. El 1771 Ros publicà

Correccion de voces y phrases que el vulgo, u comun, de Valencia, ùsa, ó ha introducido, hablando (ú querièndo hablàr) en su Matèrno Idiòma (València: Francisco Burguete, editor), en què aporta 23 pàgines d'hispanismes en la mateixa línia que la llista del diccionari. Segons Solà (1977: 22), Ros obre la tradició dels «descastellanitzadors a ultrança», que cataloguen com a hispanismes els cultismes que, òbviament, tenen la mateixa forma que els equivalents espanyols (*anual, comestible, navegar*, en el lloc dels quals proposa *anyal, menjatiu o naujar*).

El 1812 el frare mínim mallorquí Antoni Maria Servera publicà una *Nueva ortografía*, que du com a apèndix un diccionari d'«alguns termes espanyols mallorquinisats, molt útil a sa juventud, qui desitja parlar ab hermosura y energia». Entre aquests hi ha vers hispanismes, com *aliento, aliño, asco, bolsillo, càlido, cariño, halago*, etc., però també paraules catalanes considerades «termes espanyols mallorquinitzats», com *adversidad, apacibible, bèl-lic* o *pussil-làmine [sic]*. Les mateixes confusions que hem vist en Carles Ros i que seran arrossegades fins a Pompeu Fabra.

A la Gramàtica y apologia de la llengua cathalana (1815), Josep Pau Ballot (1747-1821) continua amb la concepció tradicional del barbarisme, que es comet «quant se falta a la propietat». Una concepció més basada en el rebuig del canvi i l'aplicació d'una lògica particular que relacionada amb fenòmens d'interferència. Per a Ballot, són barbarismes *nascut per nat, sigut per estat, después ahir per antes d'ahir* o *ja vinc* (quan criden algú) per *ja hi vaig* (!).

En definitiva, abans de Labèrnia hi ha entre els gramàtics i lexicògrafs, manifestada més entre els segons, una idea molt vaga de la interferència lingüística. Se sap que en el lèxic usual dels catalans hi ha paraules agafades de l'espanyol, però només una petita part és correctament identificada. Fins que els coneixements de gramàtica històrica i de lingüística comparada no assoleixin un cert nivell aquestes mancances no seran esmenades.

5. ELS HISPANISMES DEL LABÈRNIA

Essent clarament millor lexicògraf que tots els precedents, Labèrnia també devia tenir una comprensió de la interferència tan deficitària com es pot esperar del context vuitcentista que aquí ha estat descrit. Ell recull el lèxic que la gent diu i escriu, el qual no havia passat per cap procés de depuració, que ningú no havia estat ni era capaç de fer. En tot el diccionari només hem trobat una referència a la interferència espanyola: a l'entrada *látigo* diu que «és veu castellana y massa usada en català, però sense ninguna necessitat. FUET». Una observació semblant no es fa de cap altra paraula

en tota l'obra. Amb tot, seria d'interès escatir quins hispanismes registrats en obres precedents foren rebutjats per Labèrnia, en el cas que n'hi hagi; una tasca, tanmateix, que supera el propòsit d'un article com aquest.

L'objecte d'aquest article és identificar, llistar i analitzar els hispanismes recollits en el diccionari Labèrnia que posteriorment han estat exclosos de la llengua estàndard i que el consens general considera hispanismes rebutjables. No ens ocuparem dels hispanismes del Labèrnia que no foren impugnats a la codificació lèxica fabriana —ja sigui perquè no foren identificats o perquè hom pensà que no era procedent de depurar-los— que avui són d'ús general i segurament més nombrosos que els hispanismes del Labèrnia avui rebutjats. Els hispanismes objecte del nostre treball formen la suma de 1.150. Com dèiem al començament, aquesta nòmina dels hispanismes del Labèrnia ens permetrà de conèixer millor el català parlat i escrit en els temps precedents a la reforma fabriana.

Els hispanismes que analitzarem seran distribuïts en dos grups: A) Hispanismes amb un lexema espanyol (normalment inexistent a les altres llengües romàniques no ibèriques) que avui tothom reconeix com a hispanismes fora de la normativa (v. gr. *abultar, despedir, loco, tonteria*). Incloem també en aquesta llista aquelles paraules formades amb un lexema existent en català però que han estat substituïdes per paraules amb altres lexemes (v. gr. *barco, gasto*). B) Els hispanismes de forma, és a dir, paraules amb lexema existent en el comú de les llengües romàniques, o d'un àmbit més extens, però que tenen una forma mediatitzada per l'espanyol.

A. LEXEMES ESPANYOLS

Distingirem aquelles entrades que simplement són definides i aquelles que remetent a una altra forma (normalment genuïna). No resta clar si aquesta remissió implica una simple preferència per la forma definida o pot arribar a representar un rebuig de la forma de l'entrada sense definició. I encara hi afegirem una taula amb entrades genuïnes que remetent a una altra paraula (normalment hispanisme), segurament perquè l'autor devia considerar les primeres com a antigues o inusuals. Les indicacions entre claudàtors són nostres.

I. Entrades amb definició

Taula 1

abajejo	aplauso	avispat
abarcar	apodar	barco
abonar [adobar terres]	aposeno	barriguera
abono	apoyar (-se)	barullo
abultar	apoyo	bellaco
acerca	apreci	bitxo [insecte]
aconteiximent	apremi	bobo
acossar	apremiar	bocadillo [eina de vidrier]
acredor	apressurar	bodega [celler]
adoléixer	apretar	bodegó
agasajo	apreto	borratxo [n. a. per Fabra]
ahogo	apuro	botiquí
ahondar	apurar	botxorn
aïslar	arminyo	bresso [bruc]
alabar	arraygar [vegeu la taula següent]	brillo
alborot	arraygo	brio
alborotar	arreglo	Bruno [nom d'home]
alcansar	arremétrer	bullici
alentar	arrepentirse	bulliciós
alevós	arrojar	bulto
alevosia	arrojat	buytre
aliviar	arropar	cabo
alivio	asco	calderilla
alocar (-se)	asquerós	caldo [n. a. per Fabra]
alocat	assear	candelabro
alomenos	asseat	candelerero
amancebar	assento	cange [de poders o presoners]
amanéixer	assomar	cangear
amontonar	assombrar	cargar
aniquilar	assueto	carinyo
antoix	assustar	casquillo
anyadir	atascar	catarata [cascada i cataracta]
anyadit -da	atavio	catarro
apaciguar	atolondrar	cecadero [peça del carro, esp. cejadero]
aparato	atolondrat	cercá -ana
apearse	atrás	cercania
apegar	atrassos	cerda [cerra] v. taula 3
apego	auto [terme de dret]	cernícalo
apellido	averiguar	cisto [estepa]
apetéixer	avispar	clero [n. a. per Fabra]
aplassar		

codillo	desenfado	flasco
colmo	desfatxatés despediment	flato
columpi	despedir	fosso
comedir-se	desperdici	fulano
comedit	desperdeciar	galgo
compinxé	detrás	ganso –a
contento	ditxa	garbo
contrafallo	ditxós –a	garbós
contrafosso	dondo [follet]	garrotillo
contrarecibo	embustero	gasto
contrasello	empenyar	gatillo
cortar [interrompre una conversa]	empenyo	golosina
cortarse [quedar sense paraula]	empleo	grangear
coto	empolvar	grifo [‘griu’]
cotxino	empotrar	guapo [n. a. per Fabra]
croto [ocell]	enclench	hermós
crusero	enfado	hermosura
cucaratxa	enganyabobos	hetxura
cuclillas (en)	engorro	hidalgo
cuerdo	engorrós	hidalguia
cundir	enredo	jalego [«justillo, armilla sense mánegas»]
cuneta [n. a. per Fabra]	enserrar [tancar]	júbilo
curro [afectat en el gust]	enterar	látigo
cuydado	enterat	lelo
cuydar [n. a. per Fabra]	entibiar	limosna
dádiva	entiquèla	limpiesa
dato	entoldar	límpio –a
deber [obligació: «complir son deber»]	entregar [n. a. per Fabra]	lindo –a
decoro	escamotejar	lograr
derramar	escamotetj	logro
derretir	escalabre y escalabro	luego
desahogo	esmero	llamada [terme militar]
desaliento	estrago	llano –a
desalinyar	estribillo	llisonja
desapegar	estribo	llisongear
desapego	estropejar	llisonger –a
desatino	estropici	llomillo
desauciar	evento	mal-lograr
descabellar	facundo	mal-lograt
descabellat	fallo	mamarratxo
descalabrar	fardo	mando
descalbro	fealdat	manguito
desdixat	fetxa [«Data de la escriptura ó carta»]	marxitar
desempenyo	fetxoria	marxitat
	fiero	matxo [n. a. per Fabra]
	finiquito	mengano

mengua	recreo	terco –a
menos	reemplasso	terremoto
menoscabar	remendo	tiesso –a
menoscabo	reparo	tinglado
modorro	repent o repente	tino
monyo	repentí	tocay o tocayo
motxo –a	repuesto	tocino [‘porc’]
navio	résio –a	toldo
nero	resquici	tontada
novillo	ressabi	tontejar
óbice	retrás	tonteria
ohído	retrassar	tonto –a
ornato	retruécano	topo [‘cop’]
palco	retumbant	tordillo
palillo	revoltós	tormenta
palurdo	rogar	tormentós
pandero	ropatge	torpe
panyo	ruedo	torpesa
párrafo	ruido	tostorro
párroco	ruidós	trago
pelea	sambenet	trajo
perro [«nom d’oprobí»]	sarro	trance
peto	sayo	trasero
pícaro –a	séquit	trasto [n. a. per Fabra]
pillo	sello	tropessar
pimentó [n. a. per Fabra]	silló	trueco [esp. trueque]
piropo	sombra	vano
pispar	sombbrero	varilla
pito	sombrilla	villancico
plasso	sonido	viso
polvo [«lo tabaco molt»]	sonrís	vulgo
portento [també du <i>portent</i>]	sonrisa	xarco
prenda	sopetó	xasco
prender-se	sortija	xato [n. a. per Fabra]
pues	sublevar	xillar [els animals]
puesto	sumba [«xasco, burla»]	xiste
puntillo	sumbarse [«xasquejar, fér burla»]	xistós
puntillós	susto	xorlito
quarto	sutano	xorro
rama	tablado	xubasco
ramalasso	taladradar	xulada
rana	taladre	xulo
rasgo	tamany	zelos
rato	tarea	zutano
rebato	tarugo	
recado	temprá –na	
recato		

2. Entrades sense definició que remetent a una altra de genuïna o suposadament genuïna. No resta clar fins on arriba el refús de les primeres formes.

Taula 2

abanillo → ventall	limpiar → netejar
acercar → acostar	loco -a → boig
acontéixer ant → succeir	locura → bogeria
antes → abans	membrillo ant → codony
apodar → apodament	menospreci → menyspreu
arraygar → arrelar	menospreciar → menysprear
arrodillar → agenollar	mentó ant → barra
assiento → assento	paloma → colom
astercol → femta	pata → pota
atrassar → retardar	pavo → gall d'indi
calentar → escalfar	pepí → cogombre
cerebre → cervell	pulpo ant → pop
despido → despedida,	retumbar → retronar
espuela vulg → esperó	vado → gual
estércol ant → fem	

3. Entrades genuïnes que remetent a una altra de «moderna», sovint hispanitzant. Segurament l'autor considera antiquades les primeres.

Taula 3

anihilar → aniquilar	menys → menos
cerra → cerda	ombra → sombra
lloar → alabar	terràtrémol → terremoto

B. HISPANISMES DE FORMA

La nòmina és molt llarga i variada, per la qual cosa provarem de fer una sistematització.

1. Formes acabades en *-o*. Una gran part són formes cultes, d'etimologia grega o llatina, entrades al català per la via de l'espanyol, si bé en alguns casos (*modo, ànimo, absurdo, diàlogo, epílogo, mètode*, etc.) alguns autors consideren que són llatinismes. En aquesta llista també hi ha paraules formades amb un sufix deverbalitzador *-o* (*abandono, desacato, giro*), que hauria de correspondre en català a altres sufixos o al morfema zero. Totes aquestes formes van ser rectificades per Pompeu Fabra, unes vegades simplement suprimint la vocal final (*acéfalo*), altres substituint-la per *-e* després d'un grup consonàntic (*teatro, metro*) o per *-us* (*ano*), i altres canviant-la per un morfema català (*abandono*). Aquesta és una de les aportacions més espectaculars de Fabra. Distingirem tres casos.

a) Entrades acabades en *-o* amb definició. Per al lexicògraf, no hi ha en català altres formes que aquestes, tot i que en algun cas recull dues formes (la hispanitzant amb *-o* i la que s'ajusta a l'ús actual). En alguns casos les dues formes són definides i tenen entrades diferents (a la nostra taula les consignam totes dues en el lloc que correspongui). Altres vegades les dues formes van en una mateixa entrada separades per la conjunció *y* o en dues entrades consecutives però definint només una forma (en aquest cas consignam la forma no definida entre claudàtors). Si és el cas, també consignam aquí la indicació *ant* (antic).

Taula 4

abandono	alvéolo	apóstrofo
absurdo	amfiteatro	aqueducto
acéfalo	amianto	arbusto
acomodo	amparo	árido
adorno	andrógino	arquitecto [i arquitecte]
adúltero	ánimo	assessino
aerómetro	annéxo	assilo
agrado	ano	assirio
agustino –a	anómalo	assumpto [i assumpte]
alacayo	antídoto	asterisco
alcalímetro	antropófago	astrónomo

átomo	cigarro	dissíl-labo
autógrafo	cilindro	dissimulo
avaro	circo	ditrambo
ávido	circunflexo	diurno
Baco	claustró [v. taula 5]	dividendo
báculo	cloro	dominicá -a
banderado	cloruro	dominico
barato	cobro	ébanó
bárbaro	cocodrillo [sic]	efímero
barómetro	cómodo	elenco
basalto	complexo	encéfalo
bávaro	conato	encéfalo
beato [v. taula 5]	cóncavo -a	enciso ['incís']
besugo	conducto	energúmeno
bígamo	congruo	enterro
biógrafo	connexo	Eolo
blasfemo	cono	epiceno
boato	contrabando	epílogo
boro	convexo	epíteto
Bósforo	corso	escaleno
búfalo	cotxero	escenógrafo
búlgaro	Cristo	escroto
busso	croato	esófago
busto	cronógrafo	estrado
cabildo	crótalo	estupendo
calígrafo	cubo	éxodo
calorímetro	cuento	fátuo
calvo	culto	fauno
cándido	Dámaso	fausto
cántabro	decágono	fecundo -a
capítol [terme de rel.]	demagogo -a	fenómeno
capritxo	derrotero [mar]	feto
caramel-lo	desacato	feudo
carbóno	desafío o desafiú	fixo -a
Carlos	desagrado	foco
carnívoro	descontento	folleto
cartutxo	desespero	foro
casco	desterro	fósforo
catastro	destino [v. taula 5]	fotógrafo
cauto	diáfano	franciscá y franciscano -a
Cayetano	dialecto	fraterno [v. taula 5]
cedro	diálogo	fructífero -a
cego [v. taula 5]	diámetro	gallego
centro [v. taula 5]	diftongo	género
cervo	disco	geógrafo
cetro [v. taula 5]	disparo	giro
ciclo	dissenyo	globo

godo	mamífero	opaco –a
golfo	manco –a [v. taula 5]	ópalo
grupo	mandato	opíparo –a
guindo	manso –a	oracle y oráculo
guisado	manto	orfeo
habano –a	materno –a	órgano [‘òrgan’]
habilitado	meditabundo	ortodoxo –a
heptàgono	ménstruo	ostrogodo –a
herbívoru	mestrasgo	óvalo
heterodoxo	metéoro	ovíparo
hexàedro	método	óxido
hexàgono	metro	oxígeno
hexàmetro	minotauro	pábulo
hidrófogu	missàntropo	pago
hidrógeno	mito	palácio [v. taula 5]
higrómetro	mixto –a	paleógrafo
hipódromu	modelo	pálido –a [v. taula 5]
hipopótamu	modo	pálio
holocausto	módulu	pantan y pantano
horòscopu	monólogo	pantomimo
horrendo	monosíl-labo	paralelo
húngaru	monótono –a	paralelógramu
imbecil-lo	mónstruo	parámetro
ímprobu	múltiplo	paraninfo
incauto –a	nano [‘nan’]	parapeto
inciso	nardo	párvulu
incómodu –a	nasareno	passo [‘pas’]
indecoro	nato –a	pávido –a
infecundu –a	náufragu	peciolo
ínfimu –a	navarro –a [v. taula 5]	pedicuro
inmundu –a	nefandu –a	pelícano
íntegru –a	nefasto –a	pentàgonu
intel-lecto	nímio –a	pentateucu
interinu –a	noctàmbulu –a	percibo [«acció de percibir»]
intèrvalu	nocturnu –a	pérfidu –a
Jacint ant y Jacintu	nul-lo –a	períodu
jubileo	obelisco	perplexo –a [v. taula 5]
laberintu	oblongo –a	picardo –a
laxo –a	obsceno –a	pigallo
lento –a	óbvio –a	pio –a
lleopardo	océanu	plácido –a
lucro	octàedro	plátanu [arbre]
lustru	octàgonu	plebeu y plebeyo –a
luxo	octosíl-labo	plomero [‘plomissol’]
madrilenyo –a	olfat y olfato [i olfacto ant]	polaco –a [v. taula 5]
magno –a	olimpu	poliedro
mago	omnímodu	polígamu –a

polígloto –a	romanso	taquígrafo
polígono	rombo	tarso
polígrafo	rostro	tártaro –a
pólipo	rublo	taumaturgo
polisíl-labo	rudo –a	tauro
poro	rumbo	teatino
portent y portento	sacrílego –a	teatro
póstumo –a	sacro –a	telégrafo
potro [v. taula 5]	salvo –a	tercet ó terceto
presbítero	salvoconducte ó	tércio
presumpto –a	salvoconducto	termómetro
producto	sándalo	terreno [v. taula 5]
prófugo –a	sargento	tipógrafo
profundo –a	sátiro	tomo
prolixo –a	Saturno	topaci o topácio
próspero –a	seno	tórrido –a
prototipo	sério –a [v. taula 5]	trapécio
pulcro –a	sexo	tremendo –a
quadrilátero	sicómore	tribuno
quadro	sigil-lo	trino [adj.]
quadrúpedo	símio –a	triptongo
quádruplo –a	sincero –a	trisíl-labo
quarteto	sínodo	triunfo
quidrilongo	sócio	trono
quilo [‘quil’]	sólido –a	tropo
rádio [‘radi’]	solí y sólio	tubo
ranxero	soneto	uníssonu -na
rapto	sonido [i so]	útero
raro [v. taula 5]	sonoro	vagamundo –a
recinto	soporífero	vago –a
reflexo –a	sórdido –a	vampiro, vampir
refluix ant y refluxo	sossego	vándalo
regalo	sueco –a	vário –a
régio –a	sulfuro	vermífugo
reíntegro	sumando	vértigo
rellevo	sumo –a	visigodo –a
reo	superbo [v. taula 5]	viso
reparto	supremo –a	vistasso
repto [‘desafiament’]	sustento	voto [‘execració’]
resto	tabaco	yoduro
retardo	taciturno –a	
retiro	taco	
retracto [‘retracte’]	tacto	
retrato	talco	
retrógrado –a	tamarindo	
rígido –a	tamborino	
robo	tanto	

b) En alguns casos hi ha entrades amb les formes avui usuals amb remissió a una forma hispanitzant. Les primeres són considerades antigues per Labèrnia (i a voltes es marca aquesta circumstància) i les segones, les normals i usuals.

Taula 5

beat → beato	palau → palácio
cech ant → cego	pàlit → pálido
centre → centro	perpleix → perplexo
ceptre → cetro	polonés → polaco
claustre → claustro	poltro → potro
destinació → destino	rar ant → raro
fratern → fraterno	seriós ant → sério
manch → manco	superbe → superbo
navarrés ant → navarro	terreny ant → terreno
palaci → palácio	

c) Entrades acabades en *-o* que remetent a una forma considerada millor (generalment, però no sempre, no interferida).

Taula 6

acato → acatament	músculo ant → múscle
alieno ant → agé	paterno -a → paternal
alumno → deixeble	polo → pol
árbitro → árbitre	pórtico ant → porxo
áspero → aspre	profano -a → profá
bravo → brau	risso → rinxo
desenfreno → desenfré	ritmo → rim
enano → nano	severo -a → sever
fluxo ant → flux	sexto -a → sisé
hórrido → horrendo	ténuo → ténue
Hugo → Huch	tiranno → tirá
incomodo → incomoditat	tiro → tir
índio → indíá	tracto → tracte
lamento → lamentació	tranquilo -a → tranquil
invento → invenció	verbo → verb
máximo -a → máxim	

2. Paraules (totes adjectius excepte *cráneo*) acabades en *-eo* corresponent a la terminació llatina *-eus -ea*. La transformació d'aquestes paraules en les variants acabades en *-i*, *-ia* fou decisió cabdal de Pompeu Fabra, qui rebutjà tant les formes en *-eo*, *-ea*, de la llengua dels segles baixos, com les alternatives *-eu*, *-ea*, que també estaven en joc.

Taula 7

aéreo -a	homogéneo -a
cráneo	incorpóreo -a
curvilíneo -a	marmóreo -a
epicúreo	mediterráneo -a
espontáneo -a	pedáneo -a
estentóreo -a	rectilíneo -a
foráneo -a	simultáneo -a
herbáceo -a	subcutáneo -a
hercúleo -a	venéreo -a
heterogéneo -a	

Com a casos especials hi ha *forá*, que remet a *foráneo*, i un cas en què s'admeten tres formes: *sufragáneo*, *sufragani* i el curiós *sufragant*. Pel que fa al que avui diem *epicuri*, hi ha les entrades *epicúreo* («adj. Lo que pertany á Epicuro fill de Neocles») i *epicuri* («adj. Renom que donaren á Apolo'ls habitants de Arcádia»). Aquests *sufragani* i *epicuri* són els únics dos adjectius en tot el diccionari formats amb la variant en *-i*, tímidament assajada, doncs, en català prefabrià i avui d'ús normal.

3. Substantius acabats en *-eo* corresponent a la terminació llatina *-eus*. Aquestes paraules van ser transformades per Pompeu Fabra en les variants acabades en *-eu*. El substantiu *cráneo* va ser assimilat als adjectius en *-i* del punt dos precedent pel seu caràcter de mot pla i no agut, com els d'aquest apartat.

S'hi troben *apogeo*, *ateneo*, *liceo*, *perineo* i *solideo*.

4. Paraules acabades en *-uo*, *-ua*, corresponent a la terminació llatina *-uus*, *-ua*. També fou decisió de Fabra l'adopció de les terminacions actuals (*-u*, *-ua*, excepte en el cas de *ventíloc* per exigència del diftong). En el cas de *superflu*, Labèrnia crea una curiosa forma secundària, *supèrful*.

Taula 8

ambíquo -a	oblíquo -a
árduo -a	perpétuo -a
conspícuo -a	perspícuo -a
contíguo -a	promíscuo -a
contínuo -a	resíduo
exíquo -a	supérfluo -a y supérful
indivíduo	vácuo
ingénuo -a	ventríloquo
mútuo -a	

5. Paraules amb la terminació *-cul* o *-gul* corresponents a les llatines *-culus* o *-gulus*. Aquí apareixen algunes formes amb la terminació *-cle*, que Fabra generalitzaria (amb alguna excepció, com *òscul* i *ridícul*), si bé predominen les formes hispanitzades acabades en *-o* o en *-cull* *-gul*. Hi ha *angle*, amb la marca *ant*, que remet a *àngul*. En el diccionari apareixen les formes *cercle*, *cercu* i *cércol*, totes amb el significat de 'cèrcol'.

Taula 9

ángul	receptacle y receptáculo
cenacle y cenáculo	rectángul
círcul	testícul
opúsculo	triángul
ósculo	tubércul
pedúnculo	vehícul
quadrángul	

6. Paraules amb la terminació *-logo*, *-loga* i *-loch*, *-loga*. A la taula 4 ja hem vist els casos de *diálogo*, *epílogo* i *monólogo*, que només tenen aquestes variants. En canvi, en el diccionari apareix *análoch-ga* i *homólech-ga*, segurament amb tractament diferent dels tres primers pel fet de ser adjectius. I també amb tractament diferent entre tots dos.

7. Paraules amb la terminació *-sis* corresponents a ètims grecollatins en *-sis*. La reducció a *-si* va ser obra de Fabra. Labèrnia registra *apoteosa*, *hipotesa* i *hipotipossa*, formes franceses recollides abans per Lacavalleria.

Taula 10

anàlisis	hipóstasis
antítesis	hipotesa y hipotésis
apocalipsis	hipotipossa y hipotipossis
apódosis	oasis
apófasis	paréntesis
apófissis	perífrasis
apoteosa y apoteosis	sinopsis
crisis	sintaxis
dosis	síntesis
énfasis	

8. Formes acabades amb el sufix deverbalitzador *-e*. Com se sap, aquest és un sufix molt productiu en espanyol i els hispanismes que el porten en el català vulgar són molts. En el Labèrnia, però, només es registren *acorde*, *deleyte* i *passé*, amb definició. També hi apareix *escape* amb remissió a *escapament*. Curiosament apareixen els deverbals *ataco* (esp. *ataque*), *remato* (esp. *remate*), *saco* (esp. *saque*) i *truco* (esp. *trueque*), a més de *aguant*.

9. Formes acabades amb els sufixos *-eo* o *-eig*. També és un sufix molt productiu en espanyol, i en català actual es troben nombrosos equivalents amb la forma *-eig* (*bombeig*, *sondeig*, etc.). En el Labèrnia hi ha *fondeo* i *rodeo*, que remet a *rodeig*. També hi ha *tanteig*, igual que el verb *tantejar*.

10. Formes acabades amb el sufix *-ero*. Hi trobam *agafadero*, *amarradero*, *atracadero*, *babadero* (baverall), *despenyadero* (i *despenyador*), *embarcadero*, *encalladero* i *fondejadero*.

11. Paraules amb la terminació *-ice* corresponent a la terminació llatina *-ex-icem*. Només hi hem trobat *ápice* i *vértice*. Fabra hi imposà la forma nominativa llatina, contra la forma acusativa espanyola.

12. Altres paraules mediatitzades formalment per l'espanyol. Són formes que presenten anomalies pel que fa al seguiment de les regles de la gramàtica històrica catalana o presenten estructures morfològiques estranyes al sistema de derivació en català.

Taula II

abedull	cisne	islot
acaudalar	concebir y concébrer	lasaret
acert	cónsul	manguito
acertar	culebra	matxete
aclaració	kursillo	mejicá [i Méjico]
ademés	curva [nom]	miope
adivinar	deleyte	munícipe
aduana	deleytar	necedat
afamarse [fer-se famós]	desagravi	óbice
aficionar	desagruar	octau [vuitena part]
aficionat	desahogar (se)	olvidar
agé	desparercibit y	olvit
agotar	desapercebut -da	omitir
almirall y almirant	desembols	ondejar
agruació	desempenyar	orquestra
agruador	desnudesca	panteon
agruant	despreci	parque
agruar	despreciar	pendó
agruvi	desprendiment	percibir
agruviar	desvanéixer	picadillo [«guisado de carn trinxada»]
aleació	desvanescut	picotilla o pacotilla
amargura	diapasson	pienso
angústia	difundir	placenter
antorxa	eclipse	platillo
apariència	enagenar	quadernillo
apercibir	enfervorisar	quartel
aquartelar	engullir	quilat
ariete	ensaig	rebelde
atalaya	envenenar	recaudar
atemorisar	epígrafe	recomendació [«acció de recomanar»]
ateniense	escabullirse	régimen
atesorar	estirpe	remanent
atmosfera	fleuma	repudi
atormentar	fleumàtic	rigorós ó rigurós -a
ausència	gasseós	rigurosament
ausent	grande [títol]	sangrar
blancura	héroe	sangria
cámara [del rei]	horisont	satél-lite
≠ cambra [sala]	iman	sede
catorzau	infel	senzillés y senzillesa
caudal	infundir	siesta
caudalós	ingeni	sigle
celador	inglés	soberá -na
celda	isla	
ceremónia	isleta	

sublevar	telégrama	vascuence
sublime	templari	veneno
sumergir	tiburó	víbora
sutil	transmitir	villania
sutilesa	trasladar	volumen
talisman	tréguia	≠volum ['embalum']
tassar	unánim	

També hi ha un conjunt d'entrades amb forma generalment hispanitzada que remetent a formes genuïnes.

Taula 12

aclarar → aclarir	canciller → canceller
afan → afany	casi → quasi
árabe → arábich	cero → zero
azafata ant → safata ['criada']	comerci → comerç
calis → cálzer	mármol → marbre

I entrades amb les formes considerades avui correctes que remetent a formes hispanitzants. Les primeres devien ser considerades antiquades per l'autor, incloent-hi *bigot*.

Taula 13

esgotar → agotar	oblit ant → olvit
agrujar ant → agraviar	onejar → ondejar
assassí → assessino	percébrer → percibir
atesorar → atesorar	quirat ant → quilat
atorgar → otorgar	romanent ant → remanent
bigot ant → bigoti	seu → sede
cambrer ant → camarer	segle ant → sigle
cerimónia → cerimónia	sobirá ant → soberá
desvanirse → desvanéixerse	taxar → tassar
encertar → acertar	traslladar → trasladar
illa → isla	verí → veneno
oblidar ant → olvidar	vertader → verdader

6. CONCLUSIONS

En el Labèrnia els hispanismes de forma constitueixen al voltant de dos terços del total, mentre que l'altre terç correspon a hispanismes amb un lexema netament espanyol. Per altres recerques nostres en curs sabem que els hispanismes lexemàtics que foren exclosos de la normativa per Fabra són una part relativament petita dels hispanismes totals de la llengua, la major part dels quals no foren depurats, sigui per desconeixement de la seva condició d'hispanismes, sigui per la inexistència d'una paraula alternativa que pogués substituir-los o sigui perquè, no presentant signes de «malformació», eren més assumibles pel projecte codificador iniciat al començament del segle XX. Per contra, si bé hi ha en els diccionaris de referència actuals bastants mots que acusen la mediatització formal de la llengua espanyola (Bibiloni 2012), la major part foren esmenats pel geni de Pompeu Fabra, amb el suport de l'entorn modernista i noucentista que amb ell sintonitzava. I aquí radica l'excel·lència i el caràcter revolucionari de la seva obra. La part més visible d'aquesta acció és la correcció de les paraules acabades en *-o* (*bàrbaro, cubo, cràneo, fixo, individu, periodo, tomo, vàndalo*, etc.), un contingent lèxic enormement extens que havia entrat per la via de l'espanyol i que en la llengua parlada i escrita només es manifestava amb aquella forma. Avui un parlant de cultura mitjana pot restar molt sorprès de veure que en el millor diccionari català del segle XIX només hi ha *adúltero, agustino, arbusto, mandato, mito, òbvio, òxido, pòstumo, producto* o *sincero*, i que paraules com *palau, assasí, illa* o *oblidar* són considerades antiquades i relegables davant *palàcio, assessino, isla* o *olvidar*. L'anàlisi del diccionari Labèrnia ens fa veure el contrast colpidor que hi ha entre la llengua desnortada del XIX i —malgrat totes les mancances— la llengua elaborada, amb la guia de la genuïnitat, dels segles XX i XXI.

GABRIEL BIBILONI

Universitat de les Illes Balears

gabriel.bibiloni@uib.cat

ORCID 0000-0002-5152-1485

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BIBILONI, Gabriel (2012) *Amb bones paraules*, Palma, Lleonard Muntaner.
- BOFARULL, Antoni de (1864) *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, Barcelona.
- BOFARULL, Antoni de & Adolf BLANCH (1867) *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, Espasa Hermanos.
- COLÓN, Germà & Amadeu SOBERANAS (1986) *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- COMAS, Antoni (1972) *Història de la literatura catalana*, vol. IV, segle XVIII, Barcelona, Ariel.
- FONT, Antoni (1637) *Fonts verborum et phrasium*, Barcelona [Diccionari llatí-català].
- LACAVALLERIA, Joan (1696) *Gazophylacium catalano-latinum*, Barcelona.
- MIRET y SANS, Joaquim (1917-1920) «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IX.
- MONTALAT BUSCATÓ, Pere (2015) «Contribució a l'estudi del lèxic del *Gazophylacium catalano-latinum*», *Estudis Romànics*, 37, pp. 373-384.
- POU, Onofre (1575) *Thesaurus puerilis*, València.
- ROS, Carlos (1764) *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- SEGARRA, Mila (1985) *Història de la normativa catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- SOLÀ, Joan (1977) *Del català incorrecte al català correcte*, Barcelona, Edicions 62.
- TORRA, Pere (1640) *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinum verborum ac phrasium*, Barcelona.
- ULLASTRE, Josep (1743) *Gramàtica catalana embellida ab dos ortografies*, Barcelona.
- VENY, Joan (2016) «Lexicografia comparativa del segle XVIII: els diccionaris de Font, Torra i Lacavalleria», dins M. À. Pradilla (ed.), *Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castell*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, pp. 177-189.